

DADES PRELIMINARS SOBRE LA RÀPITA ANDALUSÍ DEL MONCAIO (GUARDAMAR)

Antonio GARCÍA MENÁRGUEZ
Museu Arqueològic, Etnològic i Paleontològic de Guardamar

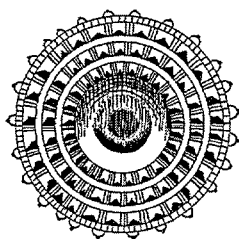
1. INTRODUCCIÓ

Les excavacions arqueològiques realitzades durant l'any 2004 en la platja del Moncaio, en la franja litoral de Guardamar del Segura, van posar al descobert un assentament amb diverses fases de construcció d'època romana. Damunt d'aquesta seqüència arqueològica del jaciment, les excavacions també han documentat una xicoteta cel·luladori o ràpita islàmica d'època califal i taifal.

El jaciment del Moncaio se situa uns 3 quilòmetres al sud del nucli urbà de Guardamar del Segura, en la franja litoral situada entre el poble de Guardamar i La Mata. L'assentament es localitza a menys de 100 metres de la línia de platja, a penes separat del mar per la contraduna litoral

L'actuació arqueològica en aquest jaciment, promoguda i sufragada per l'ajuntament de Guardamar del Segura, a través de la Regidoria de Cultura, va anar a càrrec del Servei Municipal d'Arqueologia. L'equip d'investigació que ha dut a terme l'excavació arqueològica estava format per Antonio García Menárguez, director dels treballs i arqueòleg municipal de l'ajuntament de Guardamar, i quatre treballadors com a auxiliars d'excavació, els senyors: Miguel García Jiménez, José Reyes Gas Pallarés, Pedro Saragossa Gil i Pedro Gómez Sánchez. Han col·laborat, com a personal de suport, l'arqueòleg Bienvenido Mas Belén, el tècnic de Medi Ambient de l'ajuntament de Guardamar, José Pérez Pérez i el tècnic auxiliar de Patrimoni Cultural, Francisco Parres Moreno, així com els alumnes de la Universitat d'Alacant: Carlos Pérez Ful, Rocío Campello Delechuck i Pablo Díez García. El dibuix planimètric i el material arqueològic ha anat a càrrec de Concepció Gálvez Dolón.

Els treballs es van realitzar durant els mesos de febrer, març i abril de l'any 2004, i van comptar amb la corresponent autorització de la

¹ Una primera ressenya sobre les excavacions d'urgència realitzades en 1998, es pot contrastar en A. GARCÍA MENÁRGUEZ, «El forn de calç del Moncaio. Aportacions preliminars a l'estudi del món romà a Guardamar del Segura», *Revista de Festes de Moros i Cristians de Guardamar del Segura*, 1998. Un estudi més exhaustiu sobre la seqüència estratigràfica i una anàlisi estructural del forn del Moncaio, pot veure's en A. GARCÍA MENÁRGUEZ, «Sobre la producció de calç durant època romana en la comarca del Baix Segura. La calera del Moncaio (Guardamar)», *LA REL·LA*, 17 (2004), p. 23-38.

² Una aproximació als factors concurrents, tant de caràcter antròpics com naturals, que generen els nous processos actuals d'invasió dunar, poden veure's en E. FERNÁNDEZ ESCALANTE, «Agentes y procesos que alteran el equilibrio dinámico del sistema dunar de Guardamar y Alicante». *Alquibla*, 4 (1998), p. 446-458.

³ Els resultats de l'excavació han determinat una modificació puntual del projecte, de tal manera que la passarel·la aèria projectada s'ha reduït al trajecte que uneix el jaciment i la platja. Aquesta modificació del projecte ha possibilitat afegir un valor social i cultural al projecte; d'una banda es manté l'objectiu principal de permetre la comunicació per als vianants cap a la platja i, d'altra banda, la integració del jaciment en el projecte ha permès que puga ser visitat pel públic en general.

Direcció General de Patrimoni Artístic de la Conselleria de Cultura i de la Direcció Provincial de Costes, ja que el jaciment es localitza dins de la zona de domini públic marítim-terrestre. Paral·lelament i, abans del començament de l'activitat, es va donar avís als agents forestals dels Serveis Territorials de la Conselleria de Territori i Vivenda, que van controlar i van supervisar en tot moment el desbrossament de la coberta arbòria que calgué retirar per a començar els treballs en el Sector i del jaciment.

Les actuacions arqueològiques d'urgència que es van escometre venien motivades per dos aspectes. El primer, pel perill que suposava la invasió de les arenes sobre el jaciment, a causa de la precària estabilitat del cordó dunar, circumstància que ja va motivar una primera intervenció arqueològica durant 1998, els resultats preliminars de la qual es van donar a conèixer aqueix mateix any.¹ L'acceleració i l'avanç de la duna litoral en aquests últims anys ha sigut espectacular, com a conseqüència de diversos factors concurrents; entre ells, l'enorme pressió antròpica sobre la duna en època estival i, en segon lloc, l'escassa regeneració de la duna litoral a causa de la mínima aportació sedimentària del riu Segura al mar.² Aquesta situació s'agreuja en certes èpoques de l'any a causa dels freqüents temporals del quadrant SE, E i NE.

El segon aspecte, estretament relacionat amb l'anterior, del qual es deriva, tenia a veure amb el projecte del Servei Provincial de Costes d'Alacant denominat: «Restauració de l'ecosistema dunar de Guardamar del Segura. Tram moll de la Mata-Playa del Moncaio, terme municipal de Guardamar del Segura (Alacant)». En l'esmentat projecte, que consisteix bàsicament en obres d'estabilització, regeneració i protecció del cordó dunar, hi havia actuacions que podien afectar al jaciment i el seu entorn més immediat, sobretot pel que fa al tancament amb tanca metàl·lica d'algunes zones a restaurar a ambdós vessants de la duna litoral, així com la construcció d'una passarel·la per a l'accés de vianants a la platja.³

Des d'aquesta perspectiva, la intervenció arqueològica que es proposava es considerava com una actuació prèvia a la realització del projecte, tal com estipula la normativa sobre Patrimoni Cultural Valencià.

Transcorreguts un parell d'anys des de la realització d'aquests treballs hem considerat convenient i oportú, aprofitant la invitació del Consell de Redacció de LA REL·LA, donar a conèixer els resultats preliminars, abans que la continuïtat dels treballs d'excavació ens deparen més novetats i nous interrogants puguin fins i tot replantejar la nostra perspectiva actual sobre el jaciment.

En aquest treball hem optat per escometre l'anàlisi preliminar de la fase islàmica del jaciment, anàlisi on només s'infereix una visió parcial, ja que els treballs d'excavació duts a terme en aquesta campanya no ens

han permés documentar la planta completa de l'edifici exhumat: una ràpita d'època califal i taifal. Aquesta situació, com tindrem oportunitat de comprovar, limita en gran part la visió de conjunt d'aquest horitzó cultural d'època andalusí.

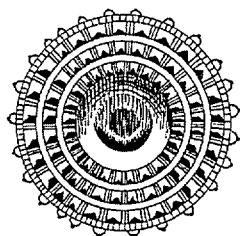
La nostra decisió de donar a conèixer els resultats de la fase islàmica del jaciment, està motivada fonamentalment per la transcendència que aquest descobriment pot tenir per a tots els estudiosos del món islàmic en general, i per als estudiosos d'aquest tipus d'institucions islàmiques en particular.⁴ No cal oblidar que, a pesar de la proliferació dels treballs sobre aquesta institució tan significativa de la cultura andalusí, continua existint una enorme dificultat en el seu estudi a causa, fonamentalment, de l'escassetat de fonts, d'ací la importància que té poder documentar mitjançant la investigació arqueològica un d'aquests escassos testimonis.⁵

2. LES EXCAVACIONS DE 2004

L'excavació arqueològica s'ha desenvolupat en el Sector 1 del jaciment, a partir de la implantació de dos talls, el Tall D4, de 9 per 10 m, i el Tall D5, de 8 per 10 m, respectivament, abastint una extensió d'uns 200 metres quadrats, aproximadament.

L'excavació del Tall D4, es va planificar seguint un eix de direcció sud-nord, al costat del límit d'avanç del front dunar. L'objectiu era, en primer lloc, prioritzar l'excavació de l'àrea del Sector 1 més exposada al perill de l'avanç dunar. En segon lloc, l'elecció d'aquesta àrea venia també condicionada per ser l'únic espai en les dunes on aflorava una estructura mural, fabricada amb maçoneria travada amb morter de calç, que potser podria explicar una de les derivacions funcionals del forn de calç exhumat en les excavacions de 1998.⁶ L'excavació del Tall D4, va permetre documentar una seqüència estratigràfica i una sèrie d'estructures associades a dues fases constructives d'època tardoromana.

Una vegada obtinguda la pròrroga de l'excavació per la Direcció General de Patrimoni Artístic, es va procedir a l'ampliació de l'excavació amb un nou tall, el D5. Aquest nou tall, de 8 per 10 metres es va planificar sense testimoni intermedi amb l'anterior, a fi de poder documentar en extensió la fase tardoromana que quedava coberta per la duna en el front nord de l'excavació. Un altre objectiu va consistir a poder delimitar l'assentament en aquest front, atés el fort desnivell i la diferència de cota que ofería aquest conjunt dunar amb referència a la zona situada més al nord, on tradicionalment s'ha localitzat un dels viviers utilitzats per a la repoblació forestal dels secans.⁷

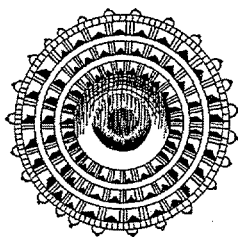
⁴ Són abundants els treballs realitzats per la historiogràfica recent sobre les ràpites com a institució musulmana durant l'Edat Mitjana. Vegeu les obres de conjunt en els Congressos Internacionals de Sant Carles de la Ràpita: M. DE EPALZA, *La Ràpita Islàmica: Història Institucional i altres Estudis Regionals*, Institut d'Estudis Ràpitenses - Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, Sant Carles de la Ràpita, 1993, i *La Ràpita en el Islam. Estudios Interdisciplinarios*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita - Universitat d'Alacant, Sant Carles de la Ràpita, 2004.

⁵ El descobriment arqueològic del conjunt religiós de la ràpita califal de les dunes de Guardamar ha sigut un dels factors que més ha motivat els estudis actuals d'aquestes institucions. Respecte d'açò vegeu *supra*, n. 4.

⁶ A. GARCÍA MENÁRGUEZ, «Sobre la producció...».

⁷ Els treballs de repoblació forestal de les dunes de Guardamar del Segura van començar a finals del segle XIX i es van desenvolupar fins mitjan del segle XX. Una síntesi d'aquests treballs es pot veure en F. MIRA BOTELLA, *Las Dunas de Guardamar*, Madrid, 1927. Un dels factors que van facilitar l'èxit de la repoblació va ser la instal·lació a peu d'obra de viviers de secà i de regadiu, com el que es localitza en el flanc nord del jaciment, perfectament recognoscible

en la topografia del terreny i en la fotografia aèria de l'any 1930. Vegeu el treball de J. CANDELA i A. PASTOR, «Recuperem la memòria: els viviers en la repoblació de la pineda de Guardamar-La Marina», *LA REL·LA*, 16 (2003), p. 37-52.

El mètode utilitzat en l'excavació del Tall D5 va canviar substancialment, ja que es va atendre fonamentalment a l'enfocament horitzontal en detriment de l'excavació en vertical, a fi de no fer perillar les estructures exhumades, sobretot l'estructura d'un edifici pertanyent a una xicoteta mesquita o ràpita que va aparèixer coronant la seqüència constructiva.

D'aquesta manera, finalitzada l'excavació fins a la cota on s'ha pogut aprofundir, s'han pogut documentar tres fases constructives, associades a dos horitzons culturals diferents (Figura 1).

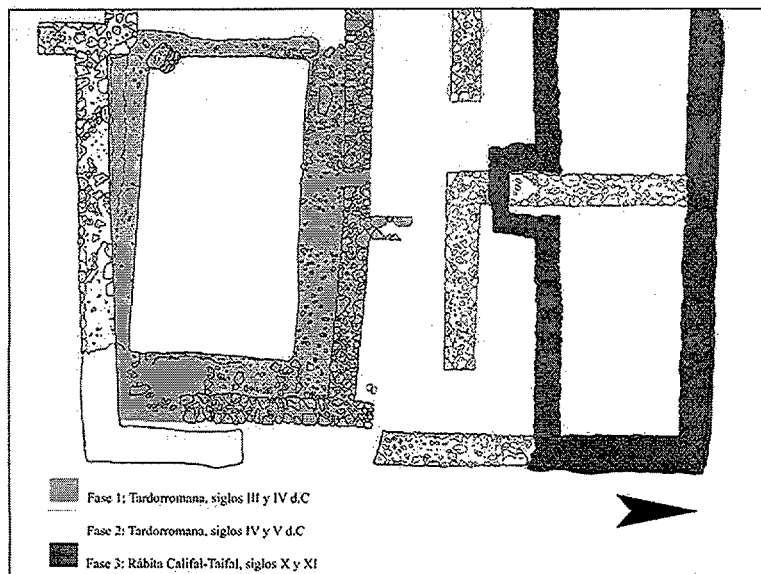

Figura 1. Les fases constructives del jaciment del Moncaio documentades durant les excavacions arqueològiques de 2004.

En orde invers a l'excavació, en la primera fase, la més antiga, s'ha recuperat una bassa o dipòsit d'emmagatzemament d'aigua, de planta rectangular, en relació possiblement amb alguna activitat industrial, extrem aquest que caldrà inferir en futurs treballs d'excavació. L'estructura exhumada es va construir prèvia excavació en el sòl geològic, per mitjà de murs de maçoneria adossats a la fossa excavada en el subsòl, travades i rejuntades les pedres amb morter de calç. Posteriorment el parament intern va rebre com lluit un excel·lent *opus signinum*, que impermeabilitza perfectament el dipòsit. En els cantons, les juntes interiors entre els murs apareixen segellades amb una motlura de mitja canya. Relacionada amb la bassa i delimitant-la pels seus costats nord, est i oest, apareix una estructura perimetral, construïda amb murs de maçoneria, d'igual fàbrica que la bassa, d'uns 60 cm d'amplària,

a partir de la qual s'articula el que pareix un conjunt d'estructures d'habitacions o dependències la funcionalitat de les quals es desconeix. En el que es duu excavat, s'ha identificat una obertura d'accés en el front de ponent i altres dependències en el front nord, disposades en sentit transversal a l'eix principal de l'estructura perimetral.

El registre arqueològic associat a aquesta fase constructiva està compost per restes ceràmiques i abundant fauna malacològica d'origen terrestre i marítim, producte d'una intensa activitat recol·lectora dels recursos de l'entorn. Les ceràmiques fines: *Terra Sigillata Clara* i altres comunes de cuina, pareixen datar aquesta primera fase al voltant del segle II i III dC. Altres objectes de metall apareguts en l'interior de les dependències mencionades suara evidencien algunes de les activitats productives d'aquesta fase constructiva. Es tracta, en primer lloc, d'alguns efectes navals, en concret, dos cercols circulars de plom, utilitzats comunament per al maneig del velam d'algunes embarcacions, emprades amb tota probabilitat en el trànsit marítim que recalava en aquesta badia i, en segon lloc, un parell d'hams de coure, relacionats amb algun sistema o aparell simple de pesca.

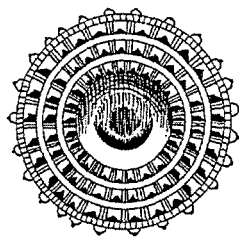
La segona fase constructiva se superposa a la primera, una vegada que les arenes han cegat la bassa i hi ha regularitzat el terreny de les dependències anteriors. Segons les dades arqueològiques, aquesta fase es data en època tardoromana, aproximadament durant el segle IV i V dC, segons s'infereix de l'escàs registre exhumat, sobretot peces de ceràmica fina, denominada *sigillata* clara o vaixel·la africana de taula, amb dos dels seus principals tipus: C i D. Entre les ceràmiques comunes, cal destacar la ceràmica africana de cuina, on hi sobresurten les que presenten la superfície allisada i el cantell fumat, tipus molt freqüents en els ambients costaners del segle III que perdurarien en el segle IV dC.⁸

La construcció d'aquesta fase tardoromana està relacionada amb un edifici de grans dimensions, el més probable és que poguera tractar-se d'algun tipus de magatzem, com es pot inferir del conjunt de les estructures arquitectòniques que han eixit a la llum.

Finalment, com s'ha comentat, una tercera fase constructiva, sense cap dubte la més sorprenent, relacionada amb la construcció d'una ràpita islàmica, és a dir, una xicoteta mesquita o cel·la religiosa semblant a les que s'han documentat en l'altre gran important jaciment islàmic de la desembocadura del riu Segura, conegut com la Ràpita Califal de les dunes.⁹

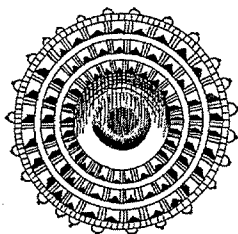
3. LA RÀPITA DEL MONCAIO

Com ja s'ha dit, la ràpita del Moncaio es va instal·lar sobre la fase anterior, uns 600 anys després que aquesta s'haguera abandonat i es trobara coberta parcialment per la duna, i diem coberta parcialment

⁸ El paral·lel més pròxim en la badia costera de Guardamar el trobem en el *Portus Illicitanus* de Santa Pola. Cf. el treball col·lectiu de M. J. SANCHEZ FERNÁNDEZ *et al.*, *Portus Illicitanus: Excavaciones en la Casa Tardorromana de «el Palmeral»*. Campaña 1983, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1989.

⁹ Sobre la ràpita califal de la desembocadura hi ha una àmplia bibliografia, no obstant l'estudi arqueològic més complet pot veure's en R. AZUAR (coord.), *La Ràpita Califal de las Dunas de Guardamar (Alicante)*, Diputació Provincial d'Alacant, Alacant, 1981.

per la duna, perquè per a la seua construcció es van reutilitzar tant els materials de construcció com una part del traçat d'alguns dels murs de la fase anterior. La reutilització dels materials de la fase anterior ha sigut prou intensa, la qual cosa explicaria la inexistència d'alguns llenços de murs en la façana de llevant de la fase tardoromana, dels quals només han quedat com a evidència de la depredació històrica les fosses de fonamentació.

Així doncs, fins on hem pogut excavar i segons hem pogut constatar, l'edifici de la ràpita del Moncaio presenta una planta rectangular, disposada segons un eix de direcció est. Per a la instal·lació de l'edifici es reutilitzen part dels murs de càrrega de la façana Est i Nord de la fase anterior. Queda per conèixer si per al tancament del front de ponent de la ràpita es reutilitza també el mur d'època tardoromana o es construeix un de nova planta, interrogant aquest que només podrem conèixer quan disposem de la planta completa. Del conjunt de l'edifici sabem les mesures exteriors completes d'un dels costats menors, el del llenç de llevant, que fa 3,50

metres, mentre que de la dimensió dels costats majors, segons la superfície excavada, només coneixem les mesures externes del llenç nord, de 8,80 metres, i el mur meridional, de 8,60 metres, respectivament. Fins el límit oest de l'àrea excavada, l'espai interior que delimiten les tres estructures murals exhumades de l'edifici és d'uns 19,44 m² d'extensió; uns 22,56 m², segons una hipotètica reconstrucció de tot l'espai interior (Figura 2).

El mur de la façana sud de la ràpita es construeix de nova planta i orienta tot el conjunt cultural cap al migdia, d'ací la

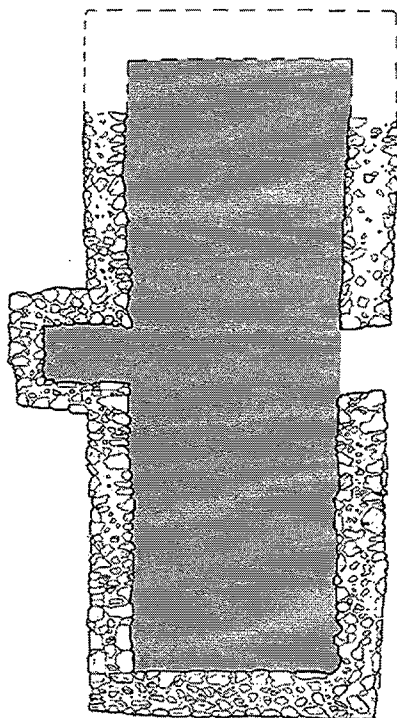
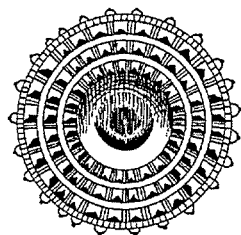

Figura 2. Reconstrucció hipotètica de la planta completa de la Ràpita del Moncaio.

seua denominació com a mur de la *quibla*. Cap a l'altura de la meitat d'aquest mur es localitza el *mihrab*, o nínxol on l'imam sol dirigir l'oració (Làmina 1) Es tracta d'una estructura que es troba externa a l'edifici formada per una reculada del mur cap a l'exterior, de planta rectangular, un tant irregular, d'1,40 x 1,80 m a l'exterior i de planta també rectangular a l'interior, d'1 x 0,70 m.

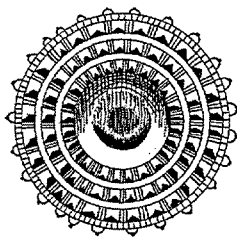

Làmina 1. Excavacions en el Moncao, 2004. Vista des de l'Oest de la Fase III d'època islàmica. Observeu el *mihrab* i el mur de la *quibla* de la ràpita, superposat sobre les estructures de la fase II d'època tardoromana.

En la part superior el mar Mediterrani.

L'estructura d'aquest mur de la *quibla* i el seu *mihrab* presenten una factura de maçoneria composta per peces de pedra calcària i arenosa, junt amb rebles i rajoles ceràmiques reutilitzades de la fase anterior, travades i ajuntades amb morter de fang, de llims rojos del substrat geològic, arreplegats a peu d'obra. Es desconeix quin revestiment cobriria l'exterior i interior del mur ja que no s'han conservat zones de lluit, encara que es podria pressuposar una coberta de la mateixa naturalesa que el morter utilitzat per a travar les peces. La resta de les estructures murals exhumades hagueren de presentar una factura d'obra semblant al mur de migdia, tal com s'ha comprovat a partir de les escasses restes de l'alçat de maçoneria sobre el llenç Nord que es va reutilitzar de la fase anterior. Així també s'infereix a partir de la composició del nivell de l'afonament que va cobrir tot l'edifici després del seu abandó.

El grossor dels murs varia entre els 0,50 i els 0,60 m, mentre que l'altura màxima conservada, la del mur de la *quibla*, no sobrepassa el metre de vol.

L'ingrés a la cel·la oratori es localitza en el mur Nord, enfrontat i centrat amb respecte a l'eix del *mihrab* i, possiblement, amb el del mur de la *quibla*. La seua construcció es va realitzar practicant un rebaix el mur de la fase anterior, amb una amplària d'uns 0,90 m.

3.1. LA SEQÜÈNCIA ESTRATIGRÀFICA

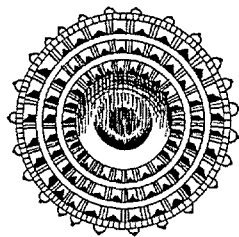
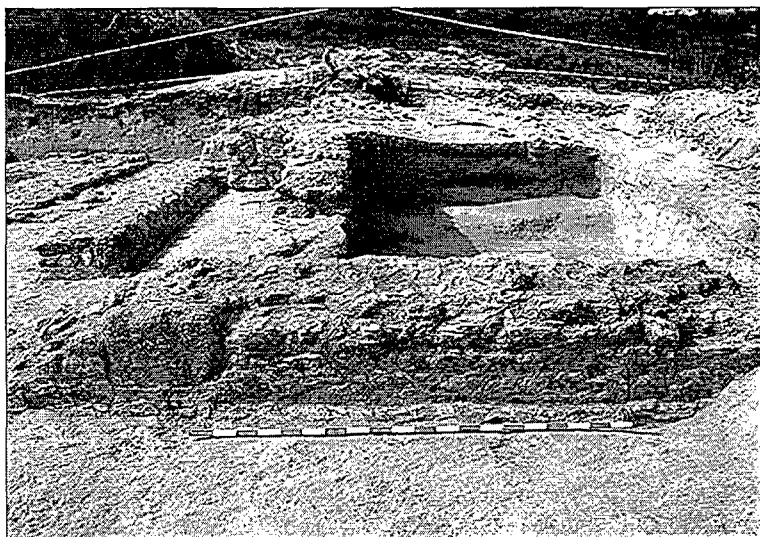
L'excavació ha proporcionat una seqüència estratigràfica prou completa tant de l'interior com de l'exterior de l'edifici. L'estratigrafia documentada, encara que de caràcter provisional, donada la parcialitat dels treballs, ens permet obtenir una visió des dels moments previs a la instal·lació de la cel·la-oratori, passant pels seus nivells d'ocupació fins al seu cobriment total per la duna litoral, una vegada es produeix l'abandó i el posterior afonament de l'edifici.

En l'excavació de l'espai interior de la Ràpita, la seqüència estratigràfica variava segons zones, però és molt més complexa en la meitat oriental que en l'occidental.

En la secció obtinguda, prenent com a referència l'eix del *mihrab*, es va poder comprovar la següent lectura (Làmina II): en la part superior una capa d'arena verge de platja, que reflectia en la seua gènesi dues fases diferents d'invasió dunar, separades per un xicotet estrat d'humus vegetal. La superior, d'escassa potència, pertanyent a l'actual duna mòbil, s'ha generat a causa del desequilibri dunar recent dels anys 80 del segle XX, com a conseqüència de la pressió antròpica.¹⁰ La inferior, més potent, es va produir com a conseqüència de la invasió dunar que va tindre lloc en aquest sector dels Secans, des de l'abandó de l'hàbitat fins a la repoblació de les dunes en la primera meitat del segle XX.¹¹ Per davall d'aquesta, apareix un paquet, d'uns 15 cm de gruix mitjà, compost per llims rojos disgregats, fragments de rajoles reutilitzades, cudols i pedres de diferents grandàries, algunes d'elles amb restes de lluit de morter de calç, que cobreix totes les estructures murals de la ràpita i que s'estén per tot l'espai exterior més pròxim. Ha de tractar-se del nivell d'afonament dels murs, com a conseqüència de la destrucció de l'edifici. Aquest nivell d'afonament, en la base, conserva una capa de color cendrós, que s'estén per tota la meitat oriental de la cel·la-oratori i que ha deparat alguns materials arqueològics, fonamentalment restes de malacofauna tant d'origen marí com terrestre, restes de carbó, alguns claus de ferro i algunes restes ceràmiques, entre les quals destaquen diversos fragments de bases de marmita i altres amb decoració simple i complexa, tant en òxid de ferro com en manganès. Cal ressenyar l'aparició en aquest estrat d'una moneda andalusí de xicoteta grandària, possiblement de coure, de tant sols 1 g de pes, amb llegendes en l'anvers i en el revers, l'estudi de la qual està en curs i ens permetrà afinar, amb més dades, la cronologia de l'edifici.

¹⁰ Cf. E. FERNÁNDEZ ESCALANTE, *op. cit.*

¹¹ Cf. el treball de F. MIRA BOTE-LLA, *op. cit.*

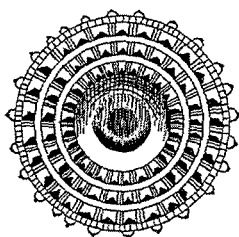

Làmina II. Excavacions en el Moncao, 2004. Estructures de la fase II i III.
Observeu el perfil estratigràfic de la sedimentació interior de la Ràpita.

El conjunt de les restes materials associades amb aquest estrat de terra cendrosa, encara que amb caràcter provisional, ens suggereix diverses interpretacions: bé la possibilitat que aquests materials ceràmics es trobaren integrats en algun tipus de «rebot» d'obra o semblant; o tal vegada en la construcció dels murs se reutilitzaren materials ceràmics i ecofactures d'una altra fase islàmica anterior; o potser caldria plantejar, com a tercera hipòtesi, la probabilitat d'un segon nivell d'ocupació previ a la destrucció i posterior afonament de l'edifici. Tampoc caldria descartar, donat l'alt contingut de matèria orgànica en aquesta capa cendrosa, que es tractara de les restes de la cobertura de l'edifici, possiblement a base d'un entramat de matèria vegetal, que permetera el refugi contra els rajos solars a l'estiu i l'evacuació de l'escassa pluviositat en la zona durant l'hivern.

En l'estat actual de la investigació no cal descartar cap hipòtesi de partida, fins i tot la possibilitat que poguera tractar-se d'un incendi puntual de l'edifici, tot esperant que futurs treballs d'excavació puguin intentar desentranyar aquest interrogant.

A partir d'aquest nivell es documenta un nou estrat d'arena de platja estèril, d'uns 25 cm de gruix, amb algunes pedres disperses en la seua composició. La seua gènesi cal relacionar-la amb la deposició eòlica d'arena que cobreix l'interior de la instància una vegada es va produir l'abandonament de l'edifici. Aquest estrat d'arena segella, per tota la meitat oriental de l'edifici, una capa cendrosa de textura arenosa, amb un gruix des dels 5 cm en els extrems fins als 20 cm en el centre

de l'estada. Aquesta capa cendrosa presenta un registre arqueològic compost per alguns fragments de ceràmica, i restes de matèria orgànica, carbons, restes de fauna i abundants restes de malacofauna, tant terrestre com marina; d'aquesta última, sobreixen els gasteròpodes del gènere *monodonta turbinata*, molts dels quals van aparèixer molt fragmentats, la qual cosa sembla un senyal inequívoc d'haver sigut consumits *in situ*. Aquest estrat, amb abundants restes de detritus d'aliments, s'associa com les restes del nivell d'ocupació de la ràpita. Aquest últim estrat se superposa a una altra capa d'arena verge, capa d'arena que es va anar acumulant per deposició eòlica i que segellava el nivell d'abandó de la fase anterior.

No obstant això, com s'ha comentat, aquesta seqüència estratigràfica varia substancialment tant en la meitat occidental de l'interior edifici com en l'exterior d'aquest. En el seu lloc, al llarg del front occidental de l'excavació, l'estratigrafia mostra com, per davall del nivell d'afonament de la ràpita, un potent estrat d'arena verge se superposa directament als nivells d'abandó de la fase anterior (Làmina III).

Làmina III. Estructures de la fase II i III de les excavacions en el jaciment del Moncaio, 2004. A l'esquerra, detall del mur de la *quibla* i el *mihrab* de la ràpita; en la part superior el límit del front Oest de l'excavació. Observeu, en el perfil estratigràfic, el nivell d'afonament de l'edifici islàmic directament sobre el nivell d'arena.

Com a conclusió es pot argumentar, segons una lectura inversa de la seqüència, que després de l'abandó de l'habitable d'època tardoromana, l'arena de la duna litoral va anar reblint l'interior de les dependències

d'aqueixa fase. Sobre aquest estrat d'arenes es documenta una fase d'ocupació corresponent a una ràpita d'època andalusí. Sobre aquest nivell d'ocupació, documentat fins al moment en la meitat oriental de l'edifici, se superposa, una vegada es produeix l'abandó de l'hàbitat islàmic, una altra capa d'arena de platja producte de la deposició eòlica. Sobre aquesta última capa d'arena se superposa un nivell d'afonament de les parets i el sostre de la ràpita, que segella tot el conjunt islàmic, encara que és possible proposar, entre una altra hipòtesi, l'existència d'un segon nivell d'ocupació, després d'un període d'inactivitat en la ràpita, sobre el qual tingué lloc la definitiva destrucció de l'edifici. Tal hipòtesi, com s'ha indicat, s'haurà de contrastar, en última instància, amb l'excavació total de l'edifici, a fi de comprovar, entre altres interrogants, si la cel·la oratori es troba aïllada o si s'adossa i/o juxtaposa a altres cel·les-oratori com ocorre en el veí monestir de la desembocadura del Segura.¹²

3.2. LA CULTURA MATERIAL

En tota l'àrea oberta de l'excavació que afecta tant al l'espai intern com extern de l'edifici de la fase islàmica, el registre arqueològic no és molt abundant. Sobreïxen per damunt de tot el registre les restes de malacofauna i, en menor quantia, les restes ceràmiques i altres elements, com claus de ferro, fragments de sílex, etc.

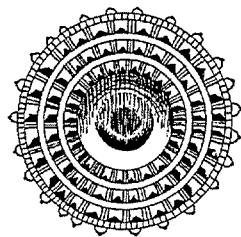
El registre ceràmic, com s'ha comentat, és molt reduït. Es va documentar majoritàriament associat al nivell d'afonament de la ràpita i, en una proporció menor, algunes restes ceràmiques van aparèixer associades al context d'ocupació i al nivell d'abandó superior. Es tracta de recipients ceràmics molt fragmentats, la qual cosa ha impedit que puguem individualitzar les peces i la reconstrucció formal de quasi totes elles.

En tot cas el registre ceràmic és en el seu conjunt molt homogeni i permet un paral·lelisme total amb les produccions a torn documentades en el Nivell I de la veïna ràpita califal al costat de la desembocadura del Segura, aspecte aquest que ens permet datar còmodament el conjunt material de la ràpita del Moncao en un horitzó cronològic de finals del x fins mitjan del segle xi, durant l'època califal i taifal.

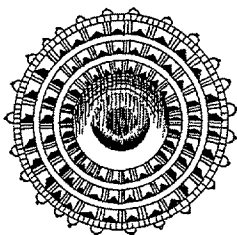
En tot el repertori ceràmic documentat tant en l'interior com en l'exterior de la ràpita del Moncao hi ha un predomini absolut de les ceràmiques fetes a torn sobre les modelades a mà o a torn lent.

3.2.1. LA CERÀMICA A MÀ

De la ceràmica a mà o a torn lent tenim dos exemplars que corresponen al grup de les marmites. Una d'elles, que s'ha pogut reconstruir en quasi tot el perfil (Fig. 3.1), presenta la base plana, les parets corbes amb el muscle reentrant, vora recta i llavi engrossit.

¹² Veg. R. AZUAR (coord.), *op. cit.*, p. 19-27. És interessant contrastar l'anàlisi arquitectònica que fa Rafael Azuar d'aquest estudi amb les matisacions que posteriorment ha introduït Mikel de Epalza («La Ràpita Islàmica: Història Institucional», *La Ràpita en el Islam...*, p. 17).

La pasta és de color ataronjat amb abundant desgreixant de diferent grandària. En la superfície externa presenta una galba de color beix i una decoració pentinada per mitjà de dues bandes incises paral·leles. Les seues dimensions són les següents: diàmetre base, 22 cm; diàmetre boca, 16 cm (Núm. d'Inv. EMG/04-63). El paral·lel més pròxim d'aquest tipus de marmita es troba en el tipus 11.1, de la Ràpita Califal de la desembocadura, on aquesta forma predomina sobre altres tipus de marmites també documentats en el jaciment.¹³ La seua cronologia abraça des de principis del segle x als inicis de l'xi.

L'altra forma de marmita està representada per una variant realitzada a mà o a torneta. Es tracta de diversos fragments d'una mateixa peça, amb les parets molt fines, entre 2 i 3 mm, la reconstrucció del qual només permet reconèixer una part del cos, de tendència globular, i de l'arrencada del coll, de forma cilíndrica, ens falten les dades corresponents a la base i a la vora de la peça. La pasta és de color ocre i nucli gris, amb desgreixant mitjà, calcari fonamentalment. Les superfícies presenten allisat extern i intern i la decoració, per mitjà d'estries, es redueix només a la zona del coll (Fig. 3.2). Les dades: altura màxima conservada, 9,5 cm (Núm. d'Inv. EMG/04-68).

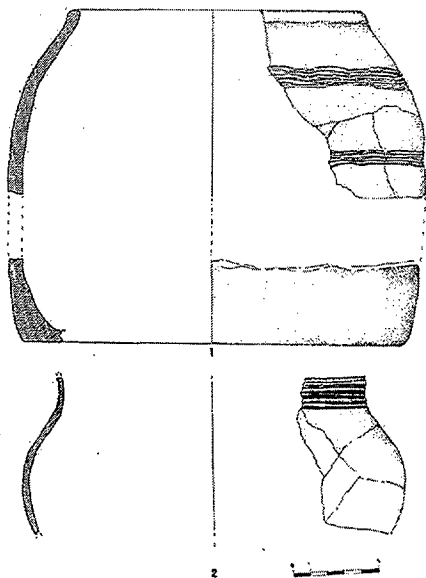

Figura 3. Ceràmica a mà o a tornet procedent de la ràpita del Moncaio.

Aquesta segona marmita del Moncaio es pot relacionar amb el tipus «olla» definit per A. Bazzana en la zona valenciana.¹⁴ Per les seues característiques formals i sobretot tecnològiques, que fan que l'autor denomine a aquests olles com a ceràmica de parets de *coquilles d'oeuf*, aquesta peça es pot correspondre amb el seu Tipus 11a, que en la zona de València solen aparèixer associades amb ceràmiques d'època califal, amb una cronologia dels segles x i xi. Els paral·lels més pròxims d'aquest tipus d'olla valenciana es documenten en la Ràpita de la desembocadura, en concret el tipus 11.3 de Sonia Gutiérrez, perfectament datada entre la primera meitat del segle x i el primer quart del segle xi.

¹³ Vegeu l'article de ceràmica de S. GUTIÉRREZ en R. AZUAR *et al.*, *op. cit.*, p. 144.

¹⁴ A. BAZZANA, «Essai de typologie d'olles valenciennes», in *CICMMO*, Madrid, 1986, p. 93-99.

3.2.2. LA CERÀMICA A TORN

Com s'ha comentat, les ceràmiques a torn són les més abundants encara que de totes elles no s'ha pogut recompondre cap perfil complet, la qual cosa dificulta el seu estudi més detallat. Les formes més abundants són les relacionades amb recipients per a la contenció de líquids, gerres i gerretes principalment.

Dels fragments que es poden incloure dins de les formes de gerres tenim diversos exemplars. Un d'ells presenta la base plana, lleugerament convexa i l'arrencada de les parets obertes (Fig. 4.3). La pasta és compacta de color ocre amb desgredant mineral de xicoteta grandària. Les seues dimensions són les següents: diàmetre base, 10 cm; altura màxima conservada, 4,9 cm (Núm. d'Inv. EMG/04-67). Un altre exemplar també presenta la base plana, lleugerament convexa i l'arrencada de les parets obertes. La pasta compacta de color ocre amb desgredant mineral de xicoteta grandària (Fig. 4.4). Les seues dimensions són les següents: diàmetre base, 10 cm; altura màxima conservada, 3,5 cm (Núm. d'Inv. EMG/04-69).

Es disposa també d'un fragment de coll recte, de tendència cilíndrica i llavi apuntat que pertany a una gerra o gerreta. La pasta bescuitada és blanca, amb desgredant mineral de xicoteta grandària. La decoració pintada a l'exterior amb òxid de ferro, consisteix en un filet en el llavi i una fulla farcida amb punts en la vora i una flor amb punt en el centre (Fig. 4.1). Les seues dimensions són les següents: diàmetre boca, 10 cm; altura màxima conservada, 4,4 cm. (Núm. d'Inv. EMG/04-65).

Es conserven diversos fragments de la panxa i arrancada del coll, documentats en el nivell d'afonament de l'edifici que pertanyen possiblement a un exemplar semblant; el cos és de tendència globular i el coll cilíndric. La pasta bescuitada és de color blanca, amb desgredant mineral fi. La decoració pintada a l'exterior amb òxid de ferro, consisteix en

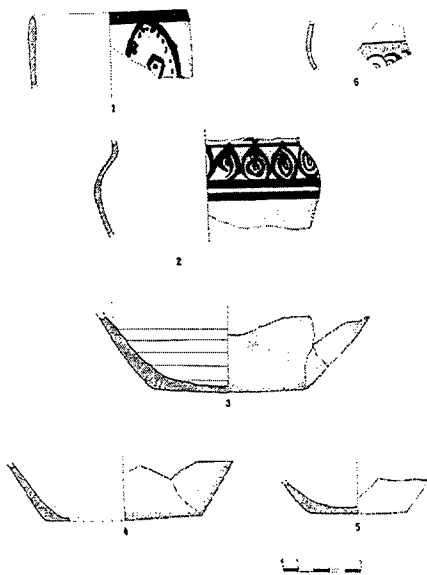
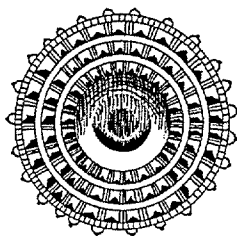
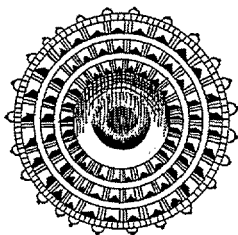

Figura 4. Ceràmica a torn procedent de la Ràpita del Moncaio.

una faixa farcida amb capolls de flors de lotus (Fig. 4.2). Les seues dimensions són les següents: amplària màxima, 15 cm; altura màxima conservada, 5,8 cm (Núm. d'Inv. EMG/04-149).

Aquest tipus de gerres i gerretes estan molt ben representades en les produccions a torn del nivell I de la Ràpita de la desembocadura. Es tracta del tipus 3.2 d'aquest jaciment, la decoració complexa del qual afecta a la part superior de la panxa i del coll.

Com hem vist, en una de les nostres gerretes també apareix la decoració entre faixes de les típiques «flors de lotus». Aquest motiu decoratiu, segons Rafael Azuar, troba la seua distribució en les conques del Segura i del Vinalopó, per la qual cosa considera a aquesta decoració com de producció local.¹⁵ En l'àmbit del tram final del Segura, al costat dels jaciments de la Ràpita de la desembocadura i la del Moncaio, aquest tema decoratiu es documenta també en alguns dels assentaments que s'estructuren entorn al Cabezo Soler, on al nostre entendre deu situar-se el topònim d'Almodóvar, topònim que citen alguns geògrafs àrabs com *Al-Udri*.¹⁶

Un últim fragment pertanyent a aquest grup, possiblement al fons d'una gerreta de xicoteta grandària, presenta la base plana i l'arrencada de les parets obertes. La pasta bescuitada és de color blanca, amb desgredant mineral fi (Fig. 4.5). Les seues dimensions són les següents: diàmetre base, 6 cm; altura màxima conservada, 2,4 cm (Núm. d'Inv. EMG/04-66).

3.2.3. LA CERÀMICA AMB DECORACIÓ VIDRIADA

La ceràmica a torn amb decoració vidriada que hem pogut recuperar fins al present en les excavacions es redueix a tres fragments de xicoteta grandària. Dels tres fragments, dos d'ells, amb vidriats monocroms s'han documentat en el nivell d'ocupació de l'interior de la ràpita. Es tracta, en primer lloc, d'un fragment de vorell, de pasta bescuitada blanca i desgredant fi, que pertany possiblement a la part del pic abocador de la boca d'una fiola, decorada amb vidriat monocrom de color verd. L'altre fragment, de característiques morfològiques i tecnològiques semblants, presenta una decoració amb vidriat melat.

El tercer fragment, decorat amb la tècnica de «corda seca parcial», es va localitzar en l'exterior de la ràpita, associat al nivell superficial d'arena que cobreix tot el jaciment; es tracta d'un fragment indeterminat, que pertany possiblement a una forma tancada tipus gerreta,¹⁷ amb la pasta homogènia de color ocre i desgredant de xicoteta grandària. La decoració consisteix en una banda horitzontal la composició de la qual és un motiu trenat de manganès en reserva amb farciments de vernís verd (Fig. 4.6). Les seues dimensions són les següents: altura màxima conservada, 3 cm (Núm. d'Inv. EMG/04-70). Es tracta d'un tema decoratiu conegut com a «cordó de l'eternitat» prou

¹⁵ R. AZUAR *et al.*, *op. cit.*

¹⁶ Es tracta fonamentalment de materials arrellegats en superfície i en l'excavació d'uns sitges excavats per Manuel de Gea Calatayud, a qui agraïsc aquesta informació, en el paratge de La Inquisició, entre els termes de Rojals i Guardamar. Sobre la hipòtesi que situa l'Almodóvar islàmic en aquest espai vegeu a A. GARCÍA MENÁRGUEZ, «Sobre la localización del topónimo Almodóvar, en la desembocadura del Segura», *Sharq Al-Andalus*, 6 (1985), p. 149-157. Aquesta hipòtesi també la defén M. DE GEÀ CALATAYUD, «La formación y expansión decisiva de la huerta de Murcia-Orihuela: Un enfoque desde la perspectiva de la Orihuela musulmana (siglos VIII-XIII)», *Alquibla*, 3 (1997), p. 178 i 179, especialment la n. 37 i el seu puntual desenrotllament.

¹⁷ M. RETUERCE i A. BAZZANA, «Variantes geográficas de la cerámica omeya andalusí: los temas decorativos», *III CICMMO*, Florència, p. 69-128.

recurrent dins d'aquesta tècnica, i que Manuel Retuerce i Juan Zozaya inclouen dins del seu grup B-3-b-2-a-1.

La corda seca parcial està ben documentada a València, on sol datar-se en el segle XII; també a Dénia i en la part nord d'Alacant, durant el segle XI i XII, així com en la província de Múrcia, amb una cronologia semblant, durant els segles XI i XII. En la nostra zona d'estudi sabem que no és una tècnica decorativa molt estesa, encara que es coneixen alguns fragments documentats en La Inquisició Gran i en El Cabezo de las Cuevas de la tia Meravelles, situats aquests dos jaciments a Rojals.¹⁸ La seua aparició en la Ràpita Califal de la desembocadura, segons el seu excavador, planteja un problema de datació cronològica complicat d'acord amb la investigació actual sobre el tema. En la nostra excavació el context estratigràfic no ens permet, per tant, majors precisions.

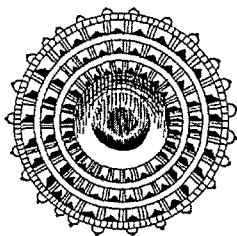
Per la nostra part, no podem descartar la possible relació espacial amb la veïna torre islàmica del Descarregador, el context arqueològic de la qual, de manera provisional, hem intentat datar entre els segles XII i XIII, encara que potser calga replantejar-se el seu origen en el segle XI, en època de les taifes. No obstant això, aquesta qüestió requereix prosseguir els treballs d'excavació de la torre.¹⁹

4. CONSIDERACIONS FINALS

En conjunt, els resultats de l'excavació en el jaciment del Moncaio, encara que preliminars, resulten de singular interès, sobretot pel que fa a futurs treballs d'investigació que poden començar a donar llum sobre alguns dels interrogants que es plantegen en les relacions entre poblament i territori en la desembocadura del Segura.

La documentació en el jaciment del Moncaio de dues fases constructives d'època tardoromana, amplien la seqüència cronologicocultural obtinguda en les excavacions d'urgència de 1998. La documentació d'una bassa per a la captació d'aigua de pluja i diverses estructures murals que utilitzen el morter de calç en les seues fàbriques, semblen evidenciar i donar resposta a uns dels interrogants plantejats en anteriors treballs, a saber, el destí del producte obtingut en el procés de fabricació del forn de calç.²⁰

Com s'ha argumentat, a pesar de la parcialitat i provisionalitat dels resultats, la documentació d'una ràpita al damunt de la seqüència arqueològica del jaciment és excepcional i obri una enorme expectativa de cara al coneixement científic d'una de les institucions més importants del món islàmic d'Al-Andalus.²¹ No obstant això, una qüestió que queda per resoldre, donat el límit de l'excavació en el front de ponent, serà poder comprovar si aquesta xicoteta mesquita es troba aïllada o forma part d'un conjunt major de cel·les-oratoris, juxtaposats uns amb altres, com ocorre amb la ràpita califal o l'Al-Munastir de la desembocadura.²²

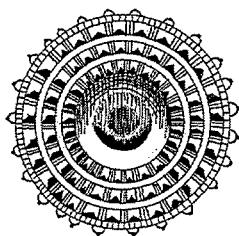
¹⁸ E. DIZ, GARCÍA, A. i DE GEA, M., «El Cabezo de las Cuevas de la tia Maravillas», *Arqueología en Alicante 1976-1986*, Alacant, 1986.

¹⁹ A. GARCÍA MENÁRGUEZ, «La Torre del Descargador. Estudio preliminar de un asentamiento medieval y moderno en la franja litoral de Guardamar del Segura», *Alquibla*, 5 (1999), p. 221-268.

²⁰ A. GARCÍA MENÁRGUEZ, «El forn de calç...».

²¹ Vegeu *supra*, nota 4.

²² La identificació del jaciment de la Ràpita de les Dunces com l'Al-Munastir citat per Yâqût en el segle XII ha sigut suggerida, en base a l'estudi epigràfic, per Carmen Barceló, encara que la seua tesi entre en contradicció amb les dades aportades per l'arqueologia, vegeu el treball d'aquesta en R. AZUAR *et al.*, *op. cit.*, p. 195. i M. DE EPALZA, *La Ràpita Islàmica...*, p. 8-28.

Un altre aspecte a considerar, en relació amb la qüestió anterior, té a veure amb l'origen d'aquesta ràpita i la relació espacial i temporal amb la ràpita de la desembocadura. Si el conjunt religiós de la desembocadura pot ser identificat amb l'*Al-Munastîr* que cita Yaqût, amb tota la controvèrsia que això pot haver generat per la contradicció entre la cronologia que aporten els resultats arqueològics i aquella que es deriva de les inscripcions, res tenim en la toponímia local ni en les fonts escrites d'origen andalusí o aquelles que es van generar després de la conquesta cristiana, o les posteriors de l'edat moderna, que ens informen o ens aporten alguna dada sobre aquesta ràpita del Moncaio.

L'únic topònim a què fan al·lusió les fonts àrabs en la desembocadura del Segura és el d'*Al-Mudawwar*, l'Almodóvar cristià que cita el Repartiment d'Oriola a finals del segle XIII.²³ El topònim d'*Al-Mudawwar* apareix documentat en l'obra d'Al-Udri, en el segle XI, i posteriorment en la d'Al-Idrisi, en el segle XII, mentre que les cristianes ens parlen de l'actual topònim de Guardamar, com una fundació cristiana de nova planta. La localització d'*Al-Mudawwar*, sobre el qual s'han proposat diverses ubicacions,²⁴ resultaria de molta importància; entre d'altres motius, poder conèixer les relacions d'aquest assentament amb el territori on s'integrarien les ràpites de la franja litoral.²⁵

Si continuem amb l'argument anterior, amb les dades arqueològiques de l'excavació del Moncaio i, tenint en compte la cronologia relativa que d'aquests se'n deriva, es poden plantejar, encara que siga provisionalment, dues possibles hipòtesis quant a l'origen i a la relació entre aquests dos assentaments. En primer lloc hi ha la possibilitat d'una certa convivència entre aquests dos en el temps, que fa coincidir l'origen de la ràpita del Moncaio amb el context cronològic que defineixen les produccions del Nivell I que observem en la desembocadura, en el moment previ a l'abandó del conjunt religiós. Com a segona hipòtesi, d'acord amb el ventall cronològic que aporta el registre ceràmic, es pot plantejar un possible relleu entre ambdues institucions. Òbviament, des d'aquesta segona perspectiva, la instal·lació de la ràpita del Moncaio degué produir-se una vegada que la ràpita de la desembocadura haguera deixat de funcionar.

Quant a la funció o funcions de la ràpita del Moncaio, tot i que encara és prematur, és possible avançar algunes consideracions que s'infereixen a partir del registre arqueològic documentat en el seu interior i que, en línies generals, ens suggereixen un caràcter funcional polivalent de l'edifici, en relació amb diferents àrees espacials.

D'aquesta manera, un primer aspecte a considerar, és la funció religiosa de la ràpita, la qual sembla evident, entre altres qüestions, per la pròpia estructura dels components de l'edifici i el paral·lelisme que s'observa en el model arquitectònic amb el model constructiu de les cel·les-oratoris de l'*Al-Munastîr* de la desembocadura.²⁶ La funció

²³ J. TORRES FONTES, *Repartimiento de Orihuela*, Múrcia, 1988, p. XXVII.

²⁴ A. GARCÍA MENÁRGUEZ, «Sobre la localización...».

²⁵ M. DE EPALZA, *La Rábita en el Islam...*

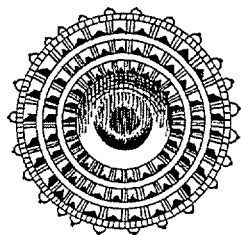
²⁶ Vegeu R. AZUAR et al., *op. cit.*, p. 19-24.

religiosa també s'infereix a partir d'altres elements documentats en l'excavació. Ens estem referint al conjunt d'ossos de sépia localitzats espacialment en l'interior del *mihrab* o l'abundància de cudols, alguns d'ells recuperats en l'interior de l'edifici, i que han sigut considerats com a elements per a la purificació «menor», davant de l'absència d'instal·lacions amb aigua permanent.²⁷

També pareix evident una funció relacionada amb l'alimentació dels habitants de la ràpita. La documentació de recipients de cuina, amb senyals d'ús, tipus marmita, i l'abundància d'ecofactures associades al nivell d'ocupació, ens il·lustren sobre activitats de preparació i consum d'aliments; activitats aquestes que, donat l'estat actual de l'excavació, han de subscriure's espacialment a la meitat oriental de l'edifici, ja que no s'han documentat en el que es porta excavat de la meitat occidental.

En estreta relació amb el que s'ha exposat anteriorment, sobretot pel que fa a les estratègies de subsistència, encara que a falta d'un estudi exhaustiu de les abundants restes de malacofauna documentades, es pot plantejar una intensa labor d'activitat recol·lectora en l'entorn, tant de les espècies terrestres, com és el cas de l'*iberus alonensis*, l'hàbitat del qual es troba darrere del jaciment en la muntanya del Moncaio, així com de les espècies marines, com els crancs de roca i altres espècies (*monodonta turbinata*), l'hàbitat dels quals es troba, fins i tot avui dia, en els afloraments rocosos del litoral situats a escassos metres del jaciment.²⁸

La instal·lació a escassos metres de la vora del mar sembla obeir també al caràcter estratègic de l'emplaçament, caràcter estratègic que s'evidencia per la continuïtat del poblament històric en el lloc, en un entorn amb un considerable potencial de recursos, com la sal de la llacuna de la Mata, per citar un exemple, o per la situació al costat d'un ancoratge i embarcador que ha sigut utilitzat des dels inicis de la romanització fins pràcticament el segle XVIII.²⁹ No obstant, la importància estratègica de la ràpita del Moncaio com a lloc de vigilància i defensa de la costa devia ser més teòrica que real, tal com suggereix Mikel d'Epalza per a les ràpites de l'Al-Andalus.³⁰ Una mínima anàlisi del territori demostra que hi ha altres espais amb majors condicions naturals de visibilitat per a la vigilància i defensa de la façana costera. Aquest és el lloc on se situen les torres i talaies, documentades per les fonts escrites i per l'arqueologia en la franja litoral de Guardamar del Segura. Ens referim a la torre islàmica de l'alt del Moncaio, possiblement la torre de l'Àguila o la talaia islàmica que va haver d'existir en el seu moment en el turó on a finals del segle XIII es va instal·lar el Castell de Guardamar. Fins i tot la mateixa torre islàmica del Descarregador, situada tant sols a uns 300 m al nord de la ràpita, la relació espacial i temporal de les quals amb la ràpita ens resulta molt interessant, però

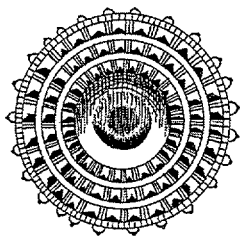

²⁷ L'aigua potable en l'entorn del jaciment se subscriu a aquella que tradicionalment s'ha captat a través de pous al costat de la duna, com la del pou del viver forestal adjunt, o a través de sistemes captació i d'emmagatzemament de l'aigua de pluja, com és el cas de la bassa tardoromana documentada en la fase I del jaciment. Sobre els elements de purificació menor en les ràpites vegeu a M. DE EPALZA, *La Ràpita Islàmica...*, p. 18-19.

²⁸ Vegeu el treball de Luis Rico i de Carlos Marín sobre l'estudi de malacofauna en la Ràpita de la desembocadura en R. AZUAR *et al.*, *op. cit.*, p.163-173.

²⁹ A. GARCÍA MENÁRGUEZ, «La Torre del Descarregador...».

³⁰ M. DE EPALZA, *La Ràpita Islàmica...*

de la qual escassament tenim dades per a contrastar. Aquesta presenta segons el nostre parer, algunes limitacions per a l'exclusiva funció de vigilància costanera.

La situació de la ràpita del Moncaio al costat de la franja litoral, sí sembla que es veié afectada quant a l'organització del territori es refereix, ja que la mar Mediterrània ha estat considerada per la comunitat hispanomusulmana durant molts segles com *thagr*, o frontera marítima contra els possibles enemics de l'Islam.³¹

Com han suggerit alguns autors, potser serà aquesta condició de frontera marítima i el seu potencial perill, per estar sempre sota l'amenaça enemiga, la que haja determinat i explique el buit poblacional i la inexistència de nuclis d'hàbitat permanents al llarg de tota la franja litoral en època andalusí.³² Situació de frontera marítima que es va mantenir en la façana litoral del Baix Segura durant pràcticament tota la baixa Edat Mitjana i l'Edat Moderna, fins ben entrat el segle XVIII.³³

Com a conclusió, considerem el jaciment del Moncaio en general, i la ràpita en particular, com una fita històrica d'enorme valor patrimonial. Sobretot tenint en compte que les distintes fases constructives exhumades durant aquesta campanya, presenten un excel·lent estat de conservació, a pesar les reutilitzacions històriques d'algunes restes materials, com s'ha comentat. Tal circumstància s'explica per trobar-se el jaciment cobert per les arenes, les quals han evitat històricament l'espoliació de les restes arqueològiques, alhora que han facilitat la conservació i l'equilibri mediambiental del conjunt arquitectònic.

BIBLIOGRAFIA

- ³¹ Sobre la frontera marítima vegeu M. DE EPALZA, «Costas alicantinas y costas magrebies: el espacio marítimo musulmán según los textos árabes», *Sharq Al-Andalus*, 3 (1986), p. 25-31. Vegeu també M. DE EPALZA, «La costa Mediterránea como frontera militarizada del Islam», *Al-Andalus y el Mediterráneo*, Barcelona, 1995.
- ³² M. C. JIMÉNEZ, «Ordenación territorial del litoral», *Al-Andalus y el Mediterráneo*, Barcelona, 1995.
- ³³ Sobre la frontera marítima durant la Baixa Edat Mitjana vegeu M. T. FERRER I MALLOL, *La frontera amb l'Islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià*, Barcelona, 1988.
- AZUAR, R. et al., *La Ràbita Califal de las Dunas de Guardamar (Alicante)*, Diputació Provincial d'Alacant, Alacant, 1989.
- BAZZANA, A., «Essai de typologie d'olles valenciennes» // CICMMO, Madrid, 1986, p. 93-99.
- BAZZANA, A. et al., *La cerámica islámica en la ciudad de Valencia*, Ajuntament de València, València, 1983.
- DÍZ, E., GARCÍA, A. i DE GEA, M., «El Cabezo de las Cuevas de la tía Maravillas», *Arqueologia a Alacant 1976-1986. Addenda del Baix Segura*, Alacant, 1986.
- EPALZA, Mikel de, *La Ràpita Islàmica: Història Institucional i altres Estudis Regionals*, Institut d'Estudis Ràpitenses - Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, Sant Carles de la Ràpita, 1993.
- *La Ràbita en el Islam. Estudios Interdisciplinarios*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita - Universitat d'Alacant, Sant Carles de la Ràpita, 2004.
- FERNÁNDEZ ESCALANTE, E., «Agentes y procesos que alteran el equilibrio dinámico del sistema dunar de Guardamar y Alicante». *Alquibla*, 4 (1998), p. 446-458.

Dades preliminares sobre la ràpita andalusí del Moncao (Guardamar)

GARCÍA MENÁRGUEZ, A., «Sobre la localización del topónimo *Almodóvar*, en la desembocadura del Segura», *Sharq Al-Andalus*, 6 (1985).

— «Sobre la producció de calç durant època romana en la comarca del Baix Segura. La calera del Moncao (Guardamar)», *LA REL·LA*, 17 (2004), p. 23-38.

— «La Torre del Descargador. Estudio preliminar de un asentamiento medieval y moderno en la franja litoral de Guardamar del Segura», *Alquibla*, 5 (1999), p. 221-268.

JIMÉNEZ, M. C., «Ordenación Territorial del Litoral», *Al-Andalus y el Mediterráneo*, Barcelona, 1995.

NAVARRO PALAZÓN, J., *La ceràmica islàmica a Múrcia*, Múrcia, 1986.

RETUERCE, M. i BAZZANA, A., «Variantes geográficas de la cerámica omíyia andalusí: los temas decorativos», *III CICMMO*, Florència, p. 69-128.

TORRES FONTES, J., *Repartimiento de Orihuela*. Múrcia, 1988.

